

SCHIRM ANITA

adjunktus

- Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék
schirmanita@gmail.com

A diskurzusjelölők a népdalokban

0. Születésnapra

Nagy L. János professzor úrral az egyetemi tanulmányaim során találkoztam először a szövegtani és a stilisztikai tárgyú írásai révén. Később számos konferencián volt alkalmam meghallgatni az előadásait. Világos gondolatmenetét, letisztult érvrendszerét, szemléletes példáit mindig élvezettel követtem, rövid szakmai beszélgetéseink pedig rendkívül inspirálóak voltak. S bár kutatási témáink különbözőek, egy szövegtípus, a népdal segítségével mégis összekapcsolhatók (vö. Nagy L. 2010, 2011), ezért e születésnapra kötetben a népdalokhoz kötődő írással köszöntöm az ünnepeket. Előbb azonban egy széki népdal részletével kívánok professzor úrnak jó erőt, egészséget és további termékeny alkotómunkát.

*Sok születésnapokat vígan megélhess,
Napjaidat számlálni ne légyen terhes,
Az ég harmatja szívedet újítsa,
Áldások árja házad elborítsa.*

1. Bevezetés

A diskurzusjelölők funkcionális szócsoportját mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban számos szempontból tanulmányozták. Vizsgálták a kialakulásukat, az egyes elemek (pl. a *hát*, a *lám*, a *mellesleg*, az *úgymond*, a *szóval*, a *vajon*) történetét és szinkron státuszát (pl. Dér 2005), valamint több szövegtípusban is feltérképezték a diskurzusjelölők szerepét. A spontán élőbeszédben betöltött funkcióikon (Dér 2014) kívül foglalkoztak többek közt a diskurzusjelölőknek a tudományos nyelvhasználatban (Dér 2010), a tárgyalótermi diskurzusokban (Dobos 2010), a pénzügyi szakszövegekben (Vargáné Kiss 2012), az internetes nyelvhasználatban (Dér 2008), az osztálytermi kommunikációban (Schirm 2015), az érvelő érettségi dolgozatokban (Kertes 2011), a forgatókönyvekben (Furkó 2012), a parlamenti beszédekben (Schirm 2009), a televíziós vitaműsorokban (Schirm 2012) és a stand-up comedyben (Nagy 2015) betöltött szerepével. E vizsgálatok is igazolták, hogy a diskurzusjelölők textuális, interakcionális, interperszonális és attitűdjelölő funkciókkal bírnak (vö. Furkó 2011), ám ezeknek a szerepköröknek az aránya, és az egyes diskurzusjelölők előfordulása, valamint funkciója nagymértékben függ a szövegtípus jellemzőitől. Mivel a diskurzusjelölők funkcionális spektrumát a népdalokban eddig még nem vizsgálták, így tanulmányomban ezzel a szövegtípussal foglalkozom. A korpusz, a vizsgálati módszer és a hipotézisek ismertetése (2. fejezet) után a népdalok műfaji jellegzetességeit mutatom be röviden (3. fejezet), majd a korpuszból származó példák segítségével a népdalok leggyakoribb diskurzusjelölőit veszem sorra, kitérve az egyes elemek szerepére (4. fejezet).

2. Korpusz, módszer, hipotézisek

A diskurzusjelölők népdalokban betöltött szerepének a feltérképezéséhez egy 717 műből álló korpuszsal dolgoztam, s az anyagot a diskurzuselemzés módszerei segítségével elemeztem. A népdalokat kényelmi mintavétellel választottam ki az interneten elérhető digitalizált népdalgyűjteményekből. Az egyetlen szűrési szempont az volt, hogy ne legyenek átfedések az elemzett gyűjtemények közt, azaz ne ismétlődjenek bennük ugyanazok a népdalok. Ezért egy régebbi, 1857-es gyűjteményt, Erdélyi János *Válogatott magyar népdalok* című munkáját, valamint egy újabb, regionális kiadványt, Ujváry Zoltán 1977-es *Gömöri népdalok és népballadák* című gyűjteményét elemeztem. Erdélyi munkája 300 népdalt tartalmazott, míg Ujváry gyűjteményében 417 népköltészeti alkotás volt. Tematikájukat tekintve igen változatosak voltak a népdalok, voltak köztük gyermekjáték dalok, szerelmi és lakodalmi dalok, bordalok, táncdalok, katonadalok, pusztai és pásztordalok, betyárdalok, szolgálalok, summásdalok, aratódalok, panaszdalok, bujdosók, amerikai dalok, politikai dalok, vásári nóták, koldusénekek, bakternóták, tréfás dalok és cölöpverő nóták.

Az elemzés előtti egyik kiinduló hipotézisem az volt, hogy a spontán beszélt nyelv egyik leggyakoribb diskurzusjelölője, a *hát*, gazdag funkcióköre miatt (vö. Schirm 2011) a népdalokban is sokszor fog előfordulni. A szövegtípus jellemzői miatt azt is vártam, hogy a *hát* nem csupán forduló eleji pozícióban lesz majd jelen, hanem a szekvencia közepén, illetve a végén is megjelenik majd. Továbbá azt feltételeztem, hogy a *hát*-on kívül még más, rövid diskurzusjelölők (pl. *jaj*, *lám*, *hej*, *bezzeg*) is gyakoriak lesznek a korpuszban, főként azok, amelyek erős érzelmi töltetet képesek kifejezni. Úgy véltem, hogy a népdalokban megjelenő diskurzusjelölőknél nem az elemek textuális funkciója fog dominálni, hanem az attitűdjelölő szerep lesz markáns.

3. A népdal mint szövegtípus

A népdal szájhagyomány útján terjedő énekelt lírai szöveg, amely a népi társadalmi rétegekhez köthető. Katona Imre folklór megközelítésű meghatározása szerint: „főként a parasztság életét, gondolatait és érzelmeit kifejező rövid ének, mely kisebb-nagyobb közösségek keretében van elterjedve, eredete és alkotója rendszerint ismeretlen, szóbeliségben él, fő jellemzője az állandó variálódás (változás), dallama és szövege szerves, de nem szétválaszthatatlan egységet alkot. A népdalt azok adják elő, akik élnek vele, vagyis a mindennapok műfaja. Közösségivé válása és továbbhagyományozódása során az egyéni, esetleges jegyek letörölődnek, és a változatok közös stílussajátosságot öltenek” (Katona 1998: 357). A dallam és a szöveg erőteljes összetartozását már Kodály Zoltán (1952) is kiemelte: „... dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység. A népdal műfaját éppen a szöveg és dallam szerves kapcsolata teszi” (Kodály – Vargyas 1952/2003: 5). Az énekeltség tehát igen fontos jellemzője a népdalnak. A népdalok fokozatosan függetlenedtek a népszokásoktól, ám még mindig identifikáló, kultúrahordozó szerepük van (Nagy L. 2011: 38).

A népdal egy érzelmileg telített történetet mesél el sűrítve. A történetmondás során egymástól eltérő dimenziókban (mentális terekben) jelenetek konstruálódnak (Baranyiné Kóczy 2013: 32). A népdalok lírai beszédhelyzete eltér a narratív beszédhelyzettől, a lírában ugyanis „nem történet van, hanem történés: az élményszerű tapasztalat nem megtörténtként vagy megtörténhetőként, hanem éppen zajló történésként reprezentálódik” (Tátrai 2008: 54). E sajátos beszédhelyzetnek jellegzetes alakzata az aposztrófé, amely egy olyan megszólítás, amikor a beszélő hirtelen

elfordul a látens vagy valós hallgatóságától, és egy harmadik személyhez intézi a szavait (Gellénné Körözi 2008: 121). Aposztrofikus megszólítás található például az alábbi népdal ötödik sorában: *Felszállott a páva / Vármegye házára, / Sok szegény legénynek / Szabadulására. // Várj meg, páva, várj meg, / Hadd izenjek tőled / Apámnak, anyámnak, / Szívbeli mátkámnak* (Erdélyi 244). Az aposztrofé – mint prototipikus lírai alakzat – segítségével a megnyilatkozó az élményszerű tapasztalatot képes a beszédesemény idejéhez kötni (vö. Tátrai 2008: 52–54).

A népdalok rövid, kötött szótagszámú strófákból állnak. A érzelmek közvetítésére ezért leginkább indulatszókat (pl. *hej, jaj, ej, haj*), érzelmi felkiáltásokat (pl. *uccu bizony*) használnak, a lírikus ugyanis ezekkel tudja közvetlenül kifejezésre juttatni „a maga vagy a felvett személye érzelmi állapotát” (Zlinszky 1926). Mivel az indulatszók funkcionálisan diskurzusjelölők, azaz olyan elemek, amelyek diskurzusszegmenseket kötnek össze és pragmatikai viszonyokat jelölnek (részletesen l. Schirm 2011-et), így a népdal kommunikációs szituációja előrevetíti, hogy számos diskurzusjelölő lesz bennük.

4. A vizsgálat eredményei

A diskurzusjelölők közül mindkét vizsgált gyűjteményben a *jaj* fordult elő a legtöbbször. A *Válogatott magyar népdalokban* 49 adat, míg a gömöri gyűjteményben 132 adat volt a *jaj*-ra. Ezt követte a *hát*, amely Erdélyinél 40-szer, a gömöri anyagban pedig 39-szer jelent meg. A *hej* indulatszó is gyakori volt a népköltészeti alkotásokban: Erdélyitől 36 adat, a gömöri anyagból pedig 24 adat volt rá. A gömöri korpuszban előfordult továbbá 34 *sej-haj* is, ám ez Erdélyitől nem volt adatható. 4–4 adattal képviseltette magát a mintában a *lám*, illetve a *bezzeg* is, előbbire csak a gömöri népdalokból, míg utóbbira csak a *Válogatott magyar népdalokból* volt adat. A gömöri anyagban a fentiekén kívül volt még 1 *ugye* diskurzusjelölő is. A spontán beszéd többi gyakori diskurzusjelölőjére, azaz az *aha*, *egyébként*, illetve *íme*, *nos*, *pláne*, *szóval*, *úgyhogy*, *úgymond*, *vajon* szavakra egyetlen adat sem volt a mintában, ami a népdal szövegtípusát figyelembe véve nem is meglepő. Mivel a népdalok énekelt formában, rendkívül tömören mondanak el történeteket, ezért azok a diskurzusjelölők gyakoriak bennük, amelyek könnyen énekelhetőek, valamint a mondanivaló továbbfűzésén kívül alkalmasak az érzelmek közvetlen, természetes kifejezésére, s gazdag jelentéskörrel bírnak. A *jaj*, *hát*, *hej*, *lám*, *bezzeg* elemek épp ilyenek. Szövegtagoló szerepükön túl figyelemfelkeltőek, valamint képesek nyomatékot is felvenni. A diskurzusjelölők minden típusú népdalban megjelentek, azaz nem mutattak tematikus preferenciát.

Az elemzett népdalok 6 szótagostól 15 szótagosig terjedtek. A népdalsorok szótagszámának kötöttségéből és rövidegéből adódik, hogy a bennük előforduló diskurzusjelölők mind rövidek, a *bezzeg*-et és a *sej-haj*-t kivéve egyszótagosak. A diskurzusjelölőknek ugyan kitüntetett pozíciójuk a forduló eleji helyzet, a népdalokban nem kizárólag a forduló elején, hanem a sorok és a strófák minden részén megjelentek, ahogy azt a későbbi példák is illusztrálják majd. S bár a diskurzusjelölőknek fontos szerepük van a szöveg koherenciájának a fenntartásában, a népdalokban mégsem ez a funkciójuk dominál, hanem az attitűdjelölés.

A továbbiakban a két leggyakoribb diskurzusjelölőnek, a *jaj*-nak és a *hát*-nak a funkcióit mutatom be a korpuszból származó példák segítségével. A tanulmányban a népdalokból vett idézetek eredeti helyesírásukkal szerepelnek. Helytakarékosság miatt a népdalok egyes sorait és strófáit nem szedem külön sorba, hanem folyamatos

szöveggént közlöm őket, az egyes sorokat perjellel (/), a strófákat pedig dupla perjellel (//) választva el egymástól. Minden adat után zárójelben megtalálható a forrás megjelölése is: az Erdélyi gyűjteményből származó példák esetén Erdélyi jelzettel és a népdal számával utalok a dalra, az Ujváry-kötetből való gömöri adatoknál pedig a népdal címét adom meg.

4.1. A jaj a népdalokban

Az elemzett korpuszban a diskurzusjelölők közül a *jaj* fordult elő a legtöbbször, összesen 193 adat volt rá. A *jaj* gyakori megjelenésének az oka az elem rövidségén túl az, hogy a szó rendkívül sokféle érzelmet képes kifejezni, amit az is mutat, hogy *A magyar nyelv értelmező szótárának* III. kötete (1960: 593–595) 25 jelentést társít a *jaj* indulatszóhoz. Kelemen József általános érzelmkifejezőnek nevezte a szót, s bemutatta, hogy a *jaj* jelölhet „testi fájdalmat (ütés, verés, szúrás, vágás, törés, hőhatás stb. következtében érzett heves fájdalmat); lelki fájdalmat, bánatot, szomorúságot; panaszt, részvétet; ijedséget, megdöbbenést; rémületet; félelmet, aggodást, szorongást; bosszúságot, bosszankodást, ingerültséget, felháborodást; bosszús panaszt; méltatlankodást; türelmetlenséget; undorodást, útálatot; megvetést; megütközést, megbotránkozást; nemtetszést, elítélést; csodálkozást; tetszést, elragadtatást; örömet; megkönnyebbülést; szerepelhet meglepetés előkészítésében, vágyakozás, kérés, ellenvetés, elutasítás, fenyegetés bevezetésére; elbeszélésben különféle érzellemmel kapcsolatos hangulatkeltő, élénkítő szóként” (1970: 46). A népdalokból a *jaj*-nak az összes fentebb felsorolt használati köre adathozható. Nézzünk ezek közül néhányat!

Szemrehányást, meglepődéssel teli korholást fejez ki a *jaj* az alábbi részletben: *Ződ fűre szokott a harmat leszállni, / Jaj, galambom, hogy tudsz tőlem elválni? (Ződ fűre szokott a harmat leszállni).*

Panaszkodást és felháborodást is képes jelezni az elem, különösen a megszólítással összekapcsolódott *jaj anyám* szerkezetben gyakori ez a használata. Például: *Nézd meg lányom, nézd meg jól: / Ki kopogtat az ajtón. / Jaj anyám, egy kovács, / Olyan mint egy szennyes zsák. / Nem kell nekem az (Erdélyi 279).*

A népdalokban bevett szófordulat még a *jaj Istenem* is: *Van szeretőm, kettő, három, / Három közt csak akad párom; / Jaj Istenem, de megjárom, / Ha majd elhagy mind a három (Erdélyi 75).* A szerkezet az eredeti fohászkodás jelentés helyett azonban a népdalokban legtöbbször panaszkodást fejez ki.

A beszélői attitűdök közül képes a *jaj* megütközést is jelölni: *Jaj be szennyes a kendője, / Talán nincsen szeretője? (Erdélyi 58).*

Forduló eleji helyzetben a *jaj* a diskurzusszegmensek összekötésével ráirányítja a figyelmet az utána következő részre, amellet, hogy a beszélőnek a mondanivalóhoz való viszonyulását is kifejezi. Például: *Kígyó kebelembe, / Jaj, de félek tőle (Kígyó kebelembe).* Az idézett példában a *jaj* az ijedséget nyomatékosítja.

A *jaj* vidám, tréfás kurjantást is képes jelölni: *Leszakadt a pincelakat, / Jaj, de szép szeretőm akadt! (Feleségem olyan gondos).* Ilyenkor gyakran a fokozást kifejező *de, be(h)* szavak valamelyike jelenik meg utána. Ám nem mindig vidámságot közvetít az indulatszó és fokozószó együttese. A következő népdalban például sajnálatot és csalódottságot fejez ki: *Ha veletek nem lehetek, jaj beh bánom. / Mert unalmas a magános dinom dánom (Erdélyi 161).*

A *jaj* ismétlésével a sopánkodás nyomatékosításán túl ritmusosságot is lehet teremteni, ahogy azt az alábbi példa is mutatja: *Kiment a ház az ablakon, jaj, jaj, jaj, / Benne ül egy vén asszony, jaj, jaj, jaj. / Harminckettő a foga híjja, / Mégis a vőlegényt híjja, / Megőszül a fejemen a haj, haj, haj. // Harminckét tojást szedett, jaj, jaj, jaj, /*

Rajta ül egy vén kisasszony, jaj, jaj, jaj. / Várja annak kikelését / A vén marha teremtését, / Megőszül a fejemen a haj, haj, haj (Kiment a ház az ablakon, jaj, jaj, jaj). A *jaj* érzelmkifejező és ritmusformáló szerepben olykor elnyújtva jelenik meg. Például: *A kálosi kertek alatt ja-ja-ja-jaj, / Folyik a szerelempatak ja-ja-ja-jaj, / Aki abból egyszer iszik ja-ja-ja-jaj, / A babájától elbúcsúzik ja-ja-ja-jaj. / Látod, nem ittam belőle ja-ja-ja-jaj, / Mégis elbúcsúztam tőle ja-ja-ja-jaj* (A kálosi kertek alatt). Arra is volt példa a korpuszban, hogy 12 szótagon keresztül húzódott a diskurzusjelölő, s ezáltal a tánckurjantást idézte meg: *Rázd meg, öreg, a bundádat / Hadd pörögjön a bolhád! / Kipörgött már egy véka, / Van még abba más véka. / Ja-ja-jaj-ja ja-ja-ja-ja-ja-ja-jaj!* (Rázd meg, öreg, a bundádat).

A *jaj* gyakori előfordulásának az is lehet az oka, hogy ez a diskurzusjelölő olyan emotív elem, amely képes kiemelni a tudatosság szubjektumát (Baranyiné Kóczy 2013: 47), aminek a népdalok történetmondásában igen fontos szerepe van. Például a *Sűrű a fű attúl a sok sárga virágtúl, / Jaj, de távol vagyok én a babámtúl* (Ha kimegyek én a rétre kaszálni) népdalrészletben a *jaj* diskurzusjelölő a *távol* szó értelmezését szubjektív viszonyok közé helyezi. A *jaj* tehát képes a személyes nézőpontot jelölni, ahogy azt a *Ferenc Jóska udvarába van egy fa* kezdetű népdal is mutatja: *Ferenc Jóska udvarába van egy fa, / Két sorjába áll a huszár alatta. / Jaj, de szépen csörög a sarkantyúja, / Édesanyám, ha meglátna, de sírna*. Közbevetésként használva elbeszélésben szintén a beszélő nézőpontját jeleníti meg. Például: *Sárgadinnye, jaj, de nagyon megérett* (Három csillag van az égen egy sorba).

A vizsgált korpuszban a *jaj* diskurzusjelölő főként a forduló elején jelent meg, ahogy azt a két gyűjteményből származó 99 adat is mutatta. 13 esetben forduló közepéről volt adathozható a *jaj*, míg forduló végi helyzetben 20 esetben fordult elő az elem.

4.2. A hát a népdalokban

A *hát* népdalokban való gyakori megjelenését az elem rövidségén túl a multifunkcionalitása is magyarázza. A diskurzusjelölő népnyelvi használatát és gazdag jelentéskörét már a regionális tájszótárak is mutatják. A *Szlavóniai (kórógyi) szótár* (Pena-
vin 1968: 346) például hat különböző jelentését különíti el a szónak (1. kérdés bevezető szava, 2. csodálkozást, megütközést kifejező kérdés bevezető szava, 3. kérdésre adott felelet, 4. 'tehát', 5. a figyelem felcsigázása elbeszélésben, 6. az előző mondatot megerősítő szó), míg az *Ormánysági szótár* (Keresztes 1952: 221–222) kilenc jelentést közöl a *hát*-nál (1. 'igen', 2. 'tehát', 3. magyarázatot váró szó: 'ugyan', 4. valaminek vállalását, elfogadását jelző szó, 5. erős felindultság szava, 6. a figyelemfölcsigázás kifejezője, 7. az elbeszélt cselekmény befejezésének, a megoldásnak a kezdő szava, 8. 'de', 9. az előző mondanivalót megerősítő szó). A tájszótárak által adatolt jelentések a népdalokban is megfigyelhetők voltak.

A *hát* a grammatikalizáció tipikus szakaszain ment keresztül, mire a mai diskurzusjelölői használata kialakult (vö. Schirm 2011). Először helyviszonyt, majd időviszonyt fejezett ki, aztán következtető logikai viszonyt jelölt, végül a diskurzusjelölői funkciója alakult ki. Így nem meglepő, hogy a népdalokból még adathozható az elem időhatározói ('akkor') jelentése: *Egy se jó asszony az, sej-haj, ki az urát félti, / Urát tőlem félti, hozzám közel se ereszti. / De ha nem ereszti, hát kösse a pendely madzagjára, / Ne engedje soha, ne engedje szabadjára* (Egy se jó madár az, sej-haj, ki az útra leszáll). Az idézett példában szereplő *hát*-nál azonban már látható, hogy az időhatározói jelentés mellett kezd megjelenni a szóban a beszélői attitűd kifejeződése is.

A népdalok szövegépítkezési módjából adódik, hogy az utolsó strófában az addig megénekelt cselekmény összegzése és a végkifejlet bemutatása jelenik meg. Ezért gyakori népdalzáró rész az *így hát* szerkezet, amelyben a *hát* konklúziószóként viselkedik (vö. Ladányi 1961). Például: *Így hát vége, vége mindennek, / Vége a szerelemnek (Gyere át te kisleány); Így hát nekem nem szabad megnősülni, / Gyalázattal kell a világom élni. / Gyalázattal élem én világot, / Katonának beíratom magamat (Jaj, de sokat jöttem, mentem, fáradtam); Így hát én se házasodok meg soha, / Egy asszonynak nem leszek a bolondja. / Nincs szebb élet, mint a magányos élet, / Találok én száz szeretőt, míg élek (Elindultam, hogy házasodni megyek).*

A *hát* önmagában is képes következtető viszonyt kifejezni, azonban a népdalokban ez a használati köre marginálisnak tekinthető. Ugyanis a dalokban az egyes sorok és strófák közti tartalmi-logikai viszonyok közül a következtető és a magyarázó viszony általában nincs kötőszó által expliciten jelölve, kivéve az előbb bemutatott dalzáró *így hát* szerkezetet. Olykor előfordul azonban, hogy a népdal lezárásában az *így hát* helyett csupán *hát* szerepel, ahogy azt az alábbi példa is mutatja: *A ki hát száját tát / A páros élet ellen, / Harázsló, varázsló / Légyen az a szemtelen. / Száraz fán járjon, keljen, / Száraz fán zápuljon, / Kenderhámot viseljen, / Kenderen kimuljon (Erdélyi 217).*

A *hát* a népdalokban a történet elmesélésekor gyakran a mondanivalót nyomatékosítja. Különösen felszólítás, kérés, illetve biztatás nyomósítására használják. Például: *Egyik pipa, másik dohány, / Gyújtsunk rá, hát, édes komám (Parlagon terül a juhom); Jöjjön ki, hát, vizsgálja meg a fogát, / Szokolovba fizesse ki az árát! (Ha bemegyek a putnoki vásárra); Kiöntött a Duna vize messzire, / Valamennyi szép leány van, elvitte; / Fogja ki hát mindenki a magáét, / Ne szeresse soha senki, soha senki a másét (Erdélyi 147).* Láthatjuk, hogy ilyenkor a diskurzusjelölőt felszólító módú igealak kíséri.

A *hát* igen gyakran a beszélőnek a mondanivalóhoz való viszonyulását fejezi ki. Például beletörődést jelöl a következő részletben: *Árva vagyok, árva lettem, / Szerencsétlennek születtem, / Mert attól elrekesztettem, / A kit igazán szerettem. // Bezárom hát bus szivemet, / Siratom szeretetemet (Erdélyi 63).* Az alábbi példában pedig egyszerre jelzi a diskurzusjelölő a beszélő felcsattanását, valamint fejez ki következtető viszonyt: *Akár lopok, akár nem, / Mindig tolvaj a nevem. / Inkább lopok hát, mint nem; / Legyen igaz a nevem. // Akár iszom, akár nem; / Mindig korhely a nevem. / Inkább iszom hát, mint nem, / Legyen igaz a nevem (Erdélyi 237).*

Olyan példa is volt a korpuszban, amikor a *hát* strófáról strófára visszatért, és az elem az ismétlése által adott gondolatritmust a népdalnak: *Viczeispán, perczeptor, főnotárius, / Főbíró, viczebíró, komiszárius, / Hát az a sok mennykő esküdt, / Hát az a sok mennykő esküdt, / Arkhivárius! // Egzaktor, inspektor és a tisztartó, / Számtartó, kasznárok és az ispánok, / Hát az a sok kujon hajdu, / Hát az a sok kujon hajdu, / Falusi bírák! // Káptalan, esperes és plebánusok, / Káplánok, mesterek és harangozók, / Hát az a sok kámzsás barát, / Hát az a sok kámzsás barát, / És mendikánsok! // Dékánok, tógások, predikátorok, / Doktorok, orvosok, mind huzóvonók. / Hát az a sok fránya borbély, / Hát az a sok fránya borbély, / Patikárusok! // Kocsmáros és kelner, ugy mézárosok, / Molnárok, birkások és árendások, / Hát az a sok csalárd legény, / Hát az a sok csalárd legény, / És a kalmárok! // Szénával, abrakkal, a sok robottal, / Ha nem szolgálsz, hátad verik botokkal; / Hát az a sok fene forspont, / Hát az a sok fene forspont, // És a porczió! (Erdélyi 196).* Az idézett példában a *hát*-nak textuális és az attitűdjelölő szerepe is van. A mondanivaló továbbvitelével és a gondolatritmus

híjja, / Megöszül a fejemen a hát, hát, hát // Harminckét tojást szerettem, de székességi

kialakításával a szöveg koherenciájának a fenntartásához járul hozzá, ugyanakkor jelzi a beszélőnek a felháborodását is.

A népnyelvben gyakori a *hát* partikulával való kérdezés (Kosztolányi 1899: 541–547). A népdalokban a kérdésbeli *hát*-nak számos funkciója lehet. Állhat az elem egyszerű bevezető szóként: *Csaplárosné, jó estét, jó estét! / Hát ez a szép szilaj csikó kié?* (Nem messze van ide Kismargita). Kifejezhet csodálkozást, meglepődést: *Jaj beh sokat, jaj beh régen, / Jártam a virágos réten! / Hát itt vagy angyali lélek, / Kihallgattad mit beszélek?* (Erdélyi 123). Jelezhet ellentmondást is a diskurzusjelölő: *Még azt mondd, nincsen károm? / Hát a vezér kolomposom?* (Két hete már, ha nem három). Valamint 'ugyan' jelentésben állva bizonytalanságot és találgatást is közvetíthet az elem: *Hát behuzatod-e, / Fekete fátyollal?* (Erdélyi 9). Emellett képes arra is a *hát*, hogy ellentétes értelmű állítással fordítsa át a kérdést, ahogy azt a következő népdalrészlet is mutatja: *Azt mondja kend, hogy megver, / Hogy a guzsaly csak hever. / Hát kend ugyan mit csinál? / Kertbe néha kísétál* (Erdélyi 221). Az idézett példában a *hát* erős felindultságot közvetít, s retorizálja a kérdést, amely így a *kend semmit nem csinál* állítással lesz egyenértékű.

A *hát* szerepkörének a bemutatásához hozott eddigi példákból úgy tűnhet, mintha a diskurzusjelölő a szekvenciális helyét tekintve dominánsan a forduló elején szerepelne. Ám az összes adatot alapul véve megállapítható, hogy a forduló eleji és a forduló közepi pozíció egyformán gyakori volt az elemzett korpuszban, mindkét helyzetre 33–33 adat volt. Forduló végén már ritkábban jelent meg a *hát*, ám erre is volt 13 adat (pl. *Vitéz Oláh Gerő dala: Ül fel hát*).

5. Összegzés, kitekintés

Összegésképpen megállapítható, hogy a népdalokban a szövegtípus jellemzőiből adódóan a rövid, indulatszói eredetű diskurzusjelölők (*jaj, hej*) domináltak, attitűdjelölő funkciójuknál fogva ugyanis ezek képesek a leggazdaságosabban és a leghatékonyabban közvetíteni az érzelmeket. A *jaj* a korpusz tanúsága szerint számos beszélői attitűdöt kifejezett: például korholást, panaszkodást, felháborodást, örömet, de használták tánckurjantás imitálására és a ritmus formálására is. Fontos szerepe volt a történetmondásban azáltal, hogy jelölte a személyes nézőpontot és nyomatékosított is. Szintén gyakori volt még a népdalokban a nem indulatszói eredetű *hát*, ugyanis ez az elem – ahogy azt az egyéb műfajokból gyűjtött adatok is mutatják – az egyik legmultifunkcionálisabb diskurzusjelölő. A népdalokban megjelent időhatározói ('akkor') jelentésben, állt konklúziószóként, olykor egyszerű bevezető szóként viselkedett, máskor pedig a mondanivalót retorizálta, továbbá részt vett a gondolatritmus kialakításában. Emellett számos beszélői attitűdöt is jelölt: nyomatékosította például a mondanivalót, bizonytalanságot és találgatást is kifejezett, képes volt jelezni a beszélő csodálkozását, valamint ellentmondást is kódolt, továbbá alkalmas volt beletörődés, felcsattanás és erős felindultság jelölésére is. Szekvenciális helyüket tekintve a vizsgált diskurzusjelölők nem kizárólag a fordulók elején, hanem fordulóközepi és -végi helyzetben is megjelentek, a mondanivalónak és a rímnek, valamint a ritmusnak megfelelően. A vizsgálatot a korpusz növelésével és egyéb diskurzusjelölők (pl. *ó, lám, sej-haj*) elemzésével érdemes volna még tovább folytatni, illetve célszerű lenne idegen nyelvi anyagon is megnézni a diskurzusjelölőknek a népdalokban betöltött szerepét.

IRODALOM

- Gellénné Körözi Eszter 2008. Aposztrófé. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 121–124.
- Baranyiné Kóczy Judit 2013. *A magyar népdal térszemantikai megközelítése*. Doktori értekezés. Budapest. [<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/baranyinekoczyjudit/diss.pdf> – 2016. május 7.]
- Dér Csilla Ilona 2005. A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 83–88.
- Dér Csilla Ilona 2008. Diskurzusjelölők az internetes nyelvhasználatban. In: Sárdi Csilla (szerk.): *MANYE XVII, Kommunikáció az információs technológia korszakában*. Pécs – Székesfehérvár: MANYE – Kodolányi János Főiskola. 444–450.
- Dér Csilla Ilona 2010. Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban. In: Zimányi Árpád (szerk.): *MANYE XIX, A tudomány nyelve – a nyelv tudománya, Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében.*, Székesfehérvár – Eger: MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. 382–388.
- Dér Csilla Ilona 2014. Milyen funkciójúak a tölteléknek tartott elemek a spontán nyelvhasználatban? In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII, Nyelv – társadalom – kultúra, Interkulturális és multikulturális perspektívák I.* Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 115–121.
- Dobos Csilla 2010. A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 90–96.
- Furkó Bálint Péter 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica*, 16. 37–57.
- Furkó Bálint Péter 2012. A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgatókönyvekben. Az angol *of course* és a magyar *persze* kontrasztív elemzése. *Officina Textologica*, 17. 139–151.
- Katona Imre 1998. Líra. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó. 356–399.
- Kelemen József 1970. *A mondatszók a magyar nyelvben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keresztes Kálmán (szerk.) 1952. *Ormánysági szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kertes Patrícia 2011. A diskurzusjelölők funkciója érvelő érettségi szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 135, 2. 148–160.
- Kodály Zoltán 1952/2003. *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos, 15. kiadás. Budapest: Editio Musica.
- Kosztolányi Zoltán 1899. A felelés módjairól a népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 28, XII. 541–547.
- Ladányi Péter 1961. Még egyszer a beszéd-töltelékekről. *Magyar Nyelvőr* 85, 3. 299–302.
- MTA Nyelvtudományi Intézete (szerk.) 1960. *A magyar nyelv értelmező szótára* III. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Anna 2015. Az angol diskurzusjelölők szerepe a stand-up comedyben. In: Váradi Tamás (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2015*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 30–41.
- Nagy L. János 2010. Népdalaink retorikájához. In: Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 121–127.
- Nagy L. János 2011. Az identitás kifejeződése az új stílusú magyar népdalokban. In: Szirmai Éva – Újvári Edit (szerk.): *Az identitás szemiotikája*. Szeged: SZTE JGYPK. 33–40.
- Penavin Olga 1968. *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Novi Sad: Forum könyvkiadó.
- Schirm Anita 2009. A diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In: Kukorelli Katalin (szerk.): *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 168–175.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés, Szeged. [http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf – 2016. május 7.]
- Schirm Anita 2012. *A hát* diskurzusjelölő a televíziós vitaműsorokban. *Beszédkutatás* 2012, 144–153.
- Schirm Anita 2015. A diskurzusjelölők az osztálytermi kommunikáció szövegtípusaiban. In: Baditzné Pálvolgyi Katalin – Szabó Éva – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.): *Tanóratervezés és tanórakutatás, A*

magyar nyelv és irodalom, az idegen nyelvek és a művészetek műveltségi területen. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 49–66.

Tátrai Szilárd 2008. Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–55.

Vargáné Kiss Katalin 2012. Diskurzusjelölők szerepe különböző műfajú pénzügyi szakszövegekben. In: Silye Magdolna (sorozatszerk.): *Porta Lingua – 2012. Szaknyelv-kutatási irányzatok és alkalmazások.* Debrecen: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 161–171.

Zlinszky Aladár 1926. Érzelemkifejezés a lírában. *Minerva.* 202–223.

[<http://mek.niif.hu/06500/06592/html/stilisztika0012/stilisztika0012.html> – 2016. május 7.]

Berda József 1955-ben írt verseiben

KORPUSZ

Erdélyi János 1857. *Válogatott magyar népdalok.* Pest: Heckenast Gusztáv.

[<http://mek.oszk.hu/07700/07711/07711.htm> – 2016. május 7.]

Ujváry Zoltán 1977. *Gömöri népdalok és népballadák.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

[<http://mek.oszk.hu/07600/07682/07682.pdf> – 2016. május 7.]

ANITA SCHIRM

Discourse markers in folk songs

The present paper discusses the role of discourse markers in Hungarian folk songs through the analysis of two collections, János Erdélyi's "Selected Hungarian folk songs" and Zoltán Ujváry's "Folk songs and ballads of Gömör". Due to characteristic text features of the genre, short discourse markers of interjection origin (such as *hej*, *jaj*, and *sej-haj*) occur most frequently, expressing a wide variety of emotions. In addition, one of the most common discourse markers of spontaneous speech, *hát*, meaning "well", also occurs often, due to its wide range of functions. In folk songs, the attitude marking function of discourse markers prevail, rather than their textual function. As far as their sequential position is concerned, they occur in mid-turn and turn-final position as well as turn-initial position, fitting the meaning, the rhyme, and the rhythm.

¹ Ezt az értelmezési lehetőséget 2006-ban Kovács Sándor Iván, *Zrínyi a költő* című könyvében fejtegette ki (Budapest, Akadémia Kiadó, 2006, 279–285).